

SOCIÁLNO-FILOZOFICKÉ VÝCHODISKÁ HODŽOVEJ IDEOLÓGIE AGRARIZMU

KAROL KOLLÁR, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

KOLLÁR, K.: Social-Philosophical Basis of Hodža's Ideology of Agrarianism.
Filozofia 39, 1984, No. 4, p. 445.

In the paper the author deals with some social-philosophical principles (the Voice Movement) used in forming the ideologic conception of agrarianism in Slovakia at the turn of the 19th and 20th century, with the view to the ideologic conception of its chief proponent Milan Hodža in particular. He critically analyzes theoretical approaches of Hodža to some groups of problems, especially Hodža's idea of the unique nation, humanity, nationalism, peasant's question, refusal of the class struggle etc. Special attention in the study is given to the critics of agrarianism standing on the platform of Marxism-Leninism, in particular to V. Clementis and L. Szántó.

Hodžove sociálnofilozofické úvahy o národe a spoločnosti sa začali formovať práve v období, keď ochabovala aktivita Slovenskej národnej strany a keď väčšina martinských „vodcov národa“ prestala participovať na verejnom politickom živote. Mladý Hodža sa pomerne úspešne pokúsil prekonať túto pasivitu, keď na prelome storočia začal svoju novinársku činnosť. Najprv pôsobil v Ružomberku, v časopise *Slovenské listy*, ktorý založil roku 1897 známy „národovec“ Karol Salva. Potom založil v Pešti pre peštianskych Slovákov prvý *Slovenský denník*, neskôr r. 1903 *Slovenský týždenník* a nakoniec r. 1910 opäť *Slovenský denník*. M. Hodža sa pred prevratom vypracoval na vplyvného novinára a politika. Získal poslanecký mandát a prostredníctvom neho i širšie možnosti pôsobenia v duchu a zmysle svojich politických, spoločenských a čo je pre nás osobitne dôležité, i *sociálnofilozofických* predstáv. Po prevrate r. 1918 pôsobil ako jeden z popredných buržoáznych politických činiteľov I. ČSR, bol členom vlády i jej predsedom. Zomrel r. 1944 v emigrácii v Spojených štátoch amerických.

Milan Hodža ako novinár bol častým svedkom prežívajúcich rezdúľ polofeudálnych pomerov vo vtedajšom Uhorsku. Ich kritika, ktorá bola pomerne častou témou jeho novinárskych i poslaneckých vystúpení¹, privedla Hodžu k hlbšiemu záujmu osobitne o roľníctvo, o pomery na slovenskej (resp. uhorskej) dedine a o možnosti väčšej a činorodejšej politickej, hospodárskej a sociálnej aktivity medzi vidieckym obyvateľstvom.

Táto orientácia ho postupne viedla k štúdiu agrárnych otázok a neskôr k formulovaniu ideológie agrarizmu.

¹ Hodža napr. uviedol celý rad príkladov zvyškov poddanstva v hornouhorských stoliciach ešte v 20. stor. Pozri 3, s. 36–42.

M. Hodža ako jeden z popredných príslušníkov hlasistického hnutia vychádzal vo svojej spoločensko-politickej i teoretickej práci zo základných princípov hlasizmu: zdôrazňoval zásadu aktivizmu, „drobnej práce“ zameranej na budúcnosť, demokratizáciu polofeudálnych spoločenských pomerov v Uhorsku. V zmysle hlasistickej ideológie sa pripájal k snahe o ozdravenie národnej, politickej, kultúrnej ako i hospodárskej zložky života na Slovensku pred vytvorením samostatnej československej republiky. V základných princípoch sa stotožňoval s Masarykovým „filozofickým realizmom“, z ktorého vlastne vyplýval celý program hlasistického hnutia. Tento program „ukazoval cestu aktivizácie slovenského národného života. Táto cesta v podmienkach zvýšeného národnostného útlaku sa mala podľa hlasistov uskutočňovať prostredníctvom úsilia o široké vzdelanie slovenského ľudu, o duchovné i materiálne zlepšenie úrovne jeho života, formou drobných reforiem, „drobnej práce“, výchovou odborne vzdelaných kádrov pre hospodárske, politické i kultúrne oblasti života.“ [7, s. 301]

Hodžova sociálno-filozofická koncepcia, jeho predstavy „obrody slovenského národa“, dôraz na potrebu úzkej spolupráce a spojenectva s českým národom mali skutočne veľmi blízko k hlasistickému hnutiu. Avšak, a to treba zdôrazniť, v jednom smere šiel Hodža ďalej než jeho súčasníci a spolupracovníci z *Hlasu*, *Slovenského týždenníka*, *Slovenského obzoru* či *Slovenského denníka*. Vychádzal totiž zo skutočnosti, že Uhorsko a v jeho rámci i Slovensko — je krajinou, ktorej hospodárske ťažisko sa nachádza práve v poľnohospodárskej výrobe a v ktorej roľníctvo predstavuje najväčšie percento obyvateľstva. Pokúsil sa preto vytvoriť takú ideovo-politickú koncepciu, ktorá by vyjadrovala a odrážala záujmy tejto väčšiny obyvateľstva.

Zmysel národných dejín

Uplatnenie slovenského národa v európskych kultúrnych a politických súvislostiach považoval Hodža za reálne len vtedy, ak Slováci odmietnu abstraktné idealistické horlenie typu úvah Svetozára Hurbana Vajanského, ktorého odsudzoval za to, že nedovídi „za hospodársko-sociálne kulisy naše vlastné i maďarsko-šľachtické“ [1, s. 206], že na úkor prebujnelého slovíčkarenia nemá dosť odvahy konať a že jeho martinsko-národnárske konzervatívne náhľady nemôžu byť konkrétnou pomocou pre zbadačený slovenský ľud.

Hodža si od štúrovskej generácie a hlasistov osvojil ideu humanity ako určujúcej zložky hnutia za národné obrodenie, práva a slobodu. Roku 1903 o tom takto písal v časopise *Hlas*: „myšlienková povaha slovenskej národnosti, nakoľko to jej zbytky ešte ukazujú, pochádza od Ľudovíta Štúra. On učedník Hegela osvojil si herderovský národnostný ideál. Keď pod jasným lúčom budiaceho sa ľudského povedomia mizli tmy starého feudalizmu, dialo sa to pričinením humanizmu. Hu-

manita bola i borcom proti feudalizmu, ona zrútila vládu nad robotujúcim ľudom. A zároveň s oslobodením ľudu spod feudalizmu vyvíjal sa kultúrny ideál — lebo veď bez kultúrneho pokroku nebol možný pokrok demokratický.“ (1, s. 208) Takto podľa Hodžu z ideálu „humanity“ vzišiel postupne „národný ideál“ — myšlienka slobodného národa.

Národnú slobodu však Hodža (podobne ako aj iní hlasisti) nepovažoval za samoučel — finálnu metu snaženia — ale iba za jeden zo stupňov, ktoré smerujú k vyššiemu cieľu, t. j. k vyriešeniu politických, kultúrnych a sociálnych problémov. Na druhej strane však tvrdil, že ani „kvôli tomuto vyššiemu cieľu nesmie ovšem národnosť v humanizme utonúť, lebo takto by práve ten podklad humanity zmizol“. (1, s. 209)

Národnostná otázka musí mať v komplexe spoločensko-politických problémov svoje presne vymedzené miesto. Jej dôležitosť je podľa Hodžu nesporná, nesmie však prerásť hranice svojho významu. Ak sa tak stane, z altruistickej idey vlastenectva ľahko môže vzniknúť národný egoizmus. Tu treba uviesť, že Hodža si dobre uvedomoval, že „z uznávania národných individualít vzniklo zaznávanie, potieranie (iných — pozn. K. K.) národných individualít. Povstal šovinizmus, vymýšľanie seba samého, potlačovanie iných... Z národnostnej idey, ktorá bývala prostriedkom k vyššiemu cieľu, stal sa cieľ — národný egoizmus potrel humanitné ideály: — ajhľa, nacionalizmus. A keďže už národnosť stala sa cieľom, mizlo popri tomto ciele všetko iné, čím sa humanita túžila, mizli zásady sociálnej rovnosti, ba i len sociálnej spravodlivosti.“ (1, s. 211)

V článkoch publikovaných v prvom desaťročí nášho storočia rozvíjal Hodža teóriu, podľa ktorej je nacionalizmus príčinou sociálnych rozdielov a sociálnej nespravodlivosti. Tvrdí, že „nacionalizmus zabudol na potreby ľudu“ a pod vplyvom nacionalizmu sa nedbalo na to, „že sa medzitým otvárajú v človečenstve hlboké priepasti sociálne, že vývin hospodárstva zasekol, že povstávajú medzi ľudstvom veľké diferencie vo vzdelaní a hmotnom blahobyte“. (1, s. 211)

Inými slovami povedané, podľa Hodžu je práve nacionalizmus, jeho hypertrofia hlavným vinníkom sociálnej nespravodlivosti, hospodárskeho zaostávania a kultúrneho úpadku spoločnosti.

Tento názor Milana Hodžu je možné hodnotiť z dvoch hľadísk: V prvom rade nemožno súhlasiť s redukovaním príčin nedostatkov v triedne antagonistickej spoločnosti iba na nacionalizmus. Tento názor je z hľadiska materialistickej teórie dejín hrubou simplifikáciou a už aj v dobe svojho vzniku bol v slovenskom prostredí regresívnym, pretože odvádzať pozornosť od triedneho boja proletariátu, upozorňujúc nie na skutočného triedneho nepriateľa, ale na iného nepriateľa ako hlavnú príčinu sociálneho zla. Avšak na druhej strane je treba vidieť aj to, že Hodžovo popieranie a odmietanie „slepého nacionalizmu“ (ako ho nazýval vo svojich článkoch) bolo spojené s relatívne trезným hodnotením

ním zásad demokracie a pokroku v zmysle hospodárskeho povznesenia ľudu, ktoré Hodža kládol vyššie než nacionalistické heslá.

Hodža v intenciách tohto názoru napr. propagoval spojenectvo slovenskej a vôbec maďarskej národnostnej politiky s demokraticky zmýšľajúcimi Maďarmi, menovite so socialistami. „Nesmie byť nemo-rálnym akékoľvek združenie ľudí, ak len pripúšťame rovnaké mravné zákony pre každého človeka. Ale v tomto práve nacionalizmus je slepý — nacionalistovi darmo vysvetľujete, že dvaja rozhorčení nacionalisti sa nikdy nezhodnú, akonáhle sa zídu vedľa seba, že dnešný naciona-lizmus v celej Európe je krokom späť a že sa ho chytá práve najspiatoč-níckejšia vrstva národa: u nás a všade.“ [1, s. 202] Toto svoje stanovisko dopĺňal Hodža v čase vzniku citovaného textu (r. 1903) sympatiami voči sociálnodemokratickému hnutiu. Písal o tom takto: „Slovenskí na-cionalisti želajú si alianciu nie s rozumnými a miernymi vrstvami ma-ďarského národa, s vrstvami utlačenými, poctive si vyhľadávajúcimi svoj tvrdý chlieb, ale s tou vrstvou, ktorá nás od počiatku hubí a pre-nasleduje. *Pán Hurban volá po spoločnom zošikovaní slovenských a ma-ďarských nacionalistov* proti demonštrujúcim sociálnym demokratom.“ [1, s. 202]

Odsúdenie nacionalizmu nielen na maďarskej, ale aj na slovenskej strane, pochopenie ich spoločného jadra a pochopenie reakčnosti kaž-dého jednostranného nacionalizmu bolo pre Hodžu súčasťou formulo-vania vlastného programu národnodemokratických premien. Vychádzal pritom z kritiky konzervativizmu i liberalizmu, ktoré podľa neho podob-ne ako nacionálny šovinizmus, ktorý sa tak výrazne prejavoval u ma-ďarskej buržoázie, nemôže byť ideovým základom slovenskej národnej politiky. Napriek istým sympatiám, ktoré Hodža prechovával voči so-ciálnym demokratom v predprevratovom období, odmietol za takýto základ pokladať i socializmus (jeho postoj k tejto otázke vyložíme nižšie) a obhajoval názor, podľa ktorého náš dejinný vývin od Štúrových čias, ako aj naše sociálne zloženie „odsudzujú nás“ k takým demokra-tickým premenám, ktoré by nemali základy materialistické, ale etické a náboženské. „My v materializme bez etiky vidíme vývin jednostranný a nebezpečný. My žiadame základ mravný a etiku čerpáme k nemu z ne-poškvrneného náboženstva... My chceme náboženstvo nenarušené, pra-meň mravnosti pre život.“ [1, s. 224] Hodža odmietal náboženstvo kodifi-kované v cirkevných dogmách ako „sfalšované kresťanstvo“, odmietal konfesiónálne predsudky i politický klerikalizmus. Domnieval sa však, že „osobné“ náboženstvo pramení z ľudskej prirodzenosti. Náboženstvo je navyše živé v ľude, s ktorým Hodža počíta ako s politickým faktorom, preto ho treba vziať do úvahy. Opravdivé náboženstvo, z ktorého chce čerpať základ mravného obrodenia národa, Hodžovi podobne ako aj ostatným hlasistom — „splýva so základnými mravnými princípmi, ktorými sa ľudia v spoločenskom živote musia riadiť, s akousi prirodzenou humani-

tou, o ktorej sú ako Masaryk presvedčení, že je človeku vrodená, že je základom mravného konania“. [7, s. 324]

Zmysel slovenských národných dejín videl Hodža v sformovaní vnútorne zjednoteného slovenského národa v duchu uvedených zásad. Mal pravdu tam, kde hovoril o škodlivosti konfesijných trení a nacionalistickej obmedzenosti, i tam, kde hovoril o potrebe šírenia a popularizovania vedeckých poznatkov do čo najširších vrstiev ľudu a kde napr. z tejto pozície ostro napádal konzervatívne *Národné noviny*: „Dnes uponížil sa slovenský ‚národný orgán‘ tak hlboko, že otvára svoje stĺpce napapúškovaným seminárskym penzom, chriam a školským úlohám. Dnes v slovenskom orgáne slobodno písať o vede a jej výtobytkoch s takým dešpektom, že by si to zdvorilo, ale veľmi rozhodne vyprosil ktorýkoľvek indiánsky kmeň.“ [1, s. 212] Mal pravdu tam, kde nabádal zakladať osvetové ustanovizne, spotrebné družstvá, roľnícke spolky a školy i v najzapadlejších oblastiach, aby sa tak umožnil prienik pokroku vo vzdelaní a poľnohospodárskej výrobe.

M. Hodža však nemal pravdu a hlboko sa mýlil vtedy, keď hovoril a písal o možnosti vzniku slovenskej národnej jednoty pri súčasnom ignorovaní triedneho aspektu spoločenského vývoja, a radikálnom odmietaní triedneho boja! „Ideu a obsah chceme — nie formu, ... nie materializmus, deliaci spoločnosť na hltavé tábory ... Nám nepristane zápasy jednej kasty proti druhej. Jednotným národom chceme byť, preto nechceme bojov tried proti triedam. Dve triedy sú dnes u nás: inteligencia a ľud. Tú stenu, ktorá nás takto vo dvoje delí, chceme vyrútiť.“ [1, s. 224] Takáto negácia triedneho hľadiska bola výrazne nepokrokovým a protirevolučným momentom Hodžových sociologizujúcich úvah o spoločnosti a národnostnej otázke. V duchu svojej v podstate idealistickej predstavy historického vývoja spoločnosti odmietal sociálnu revolúciu a presadzoval názor poznačený abstraktným humanizmom, pričom svoje humanistické ideály konštruoval na platforme zachovania existencie súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov.

Socializmus a triedny boj

M. Hodža v priebehu celého svojho myšlienkového vývinu cítil akútnu potrebu „vysporiadať“ sa s otázkou socializmu, s komunistickými ideálmi a s marxizmom. V období pred prvou svetovou vojnou sa stretávame u Hodžu s nejedným prejavom sympatií voči socialistickému hnutiu a sociálnodemokratickej strane. V článku *Grófi a veľkostatkári proti poľným robotníkom* [3, s. 116] napr. vyjadruje solidaritu s vykorisťovanými poľnohospodárskymi robotníkmi, solidaritu, ktorá zatláča do úzadia dokonca i národnostný problém. Hodža hovorí: „My vieme, že aj maďarský ľud trpí i hospodársky i politicky a naše biedy sú spoločné, len o tú jednu biedu máme viac my, že my musíme bojovať ešte aj za svoju materinskú reč. Na základoch demokracie stretneme sa my aj

s takými Maďarmi, ktorí nahliadnu, že my nebojujeme proti štátu, ale že bojujeme proti tým pánom, čo utiskujú aj ich, a ktorí nahliadnu, že bez nás v Uhorsku politicky robiť nemožno.“ (3, s. 131—132)

Hodžu s uhorským sociálnodemokratickým hnutím spájali viaceré spoločné či podobné prístupy k aktuálnym a pálčivým otázkam vtedajšej doby. Bol to najmä príbuzný názor na otázku presadzovania buržoáznodemokratických slobôd, osobitne všeobecného volebného práva, ako aj skutočnosť, že sociálnodemokratická strana v Uhorsku aspoň proklamatívne nestála na pozíciách národnostného šovinizmu, ktorý Hodža tak odsudzoval.² Hodža videl spočiatku v socialistoch spojencov v boji za všeobecné volebné právo, tento boj dopĺňal či rozširoval o známu hlasistickú požiadavku vzdelávania, osvety národa. „Najhlbší prameň zla je to, že nemá národ v Uhorsku slobodnej voľby a všeobecného práva voliť, ale zo samej politiky by národ aj tak nevyžil, lebo mohol by mať národ to najlepšie volebné právo — čo by mu ono osožilo, keby nevedel, jak ho má vynaložiť... No jesto jedna veliká požiadavka ľudského blahobytu. A to je prameň dobra, prameň slobody, prameň blahobytu a spokojnosti. Toto ale je vzdelanie.“ (3, s. 78—79)

Od požiadavky vzdelanosti a osvety širokých vrstiev ľudu nebolo ďaleko aj k prihláseniu sa k názoru, že je potrebná a nevyhnutná väčšia starostlivosť o pracujúceho človeka. Hodža i v tomto smere sa do značnej miery stotožnil s požiadavkami sociálnodemokratickej strany a svoj postoj, a tým aj svoj súhlas nepriamo proklamoval napr. vo svojej „snemovej reči“ prednesenej 24. 10. 1906 a o dva dni neskôr publikovanej v Slovenskom týždenníku pod názvom *Proti priemyselnej politike starého Uhorska*: „Súčasnne s rozvojom priemyslu bude treba postarať sa tiež lepšie o robotníkov. Je treba na tomto poli splatiť našu čestnú dlžobu, upraviť dobu dennej práce, určiť maximum pracovného času a minimum práce, určiť či slobodno pracovať v továrni deťom, treba stavať robotníkom byty, slovom postarať sa o robotníka tak, aby nám odrazu neopustil prácu a tak celý horko-ťažko budovaný priemysel aby neostal na ľade.“ (3, s. 134)

Aj keď z celého citovaného úryvku z Hodžovho prejavu v sneme jasne cítiť hlas príslušníka vykorisťovateľskej triedy, ktorý charitatívne apeluje na seberovných, aby sa lepšie starali o námezdnú pracovnú silu vo svojich továrňach, aj keď z citátu vanie „duch altruizmu“ meštiackej dobročinnosti a istej povznesenosti nad proletariát, predsa je len treba Hodžovi priznať istú odvahu, s ktorou neváhal podobné myšlienky predostrieť pred ultrapravičiarisky a šovinisticky naladeným „snemovým zhromaždením“ vtedajšieho Uhorska. Stotožňujeme sa v tejto súvislosti s názorom J. Bodnára, ktorý o spolupráci hlasistov so slovenskými socialistami napísal: „Aj keď niektorí v tejto spolupráci vidia iba nebezpečný

² V článku *Boja sa nášeho slova, boja sa hlasu ľudu*, publikovanom v Slovenskom týždenníku 4. 10. 1907 Hodža napísal: „Páni šoveni ale nech vezmú na známosť, že z maďarských strán jediní socialisti nedovolili uponiť slovenskú reč.“ (3, s. 156)

a škodlivý pokus nakaziť ideológiu našich sociálnych demokratov ideológiou buržoáznou, iba pokus rozšíriť vplyv hlasizmu do radov slovenského proletariátu a otráviť robotnícke hnutie jedom reformizmu, zdá sa nám, že vec má aj svoju druhú stránku, a táto obsahuje všetko to pozitívne, čo hlasisti vykonali v politickom boji s konzervatívami a klerikálmi, čím prispeli k utuženiu bratských vzťahov s českým národom, k zvýšeniu kultúrnej úrovne, k záchrane národného života v našej krajine v ťažkých rokoch na prelome storočia.“ [7, s. 332] Tieto slová platia v plnej miere aj o názoroch a činoch Milana Hodžu.

Uhorská sociálna demokracia však prežívala obdobie búrlivého a nie vždy celkom priamočiareho vývoja (skôr naopak). Postoj hlasistov k sociálnej demokracii nebol jednoznačný. Hodžovo kritické stanovisko k sociálnodemokratickým koncepciám silnie priamo úmerne k jeho vytváraniu si vlastnej agrárnej ideológie. Môžeme konštatovať, že už na nedostatkoch programu sociálnodemokratickej strany Uhorska z roku 1903, ktorý vôbec nebral na vedomie roľnícke problémy — roľnícku otázku a ktorý ani v náznakoch nehľadal prirodzeného spojenca robotníckej triedy v roľníctve, postavil Hodža svoju rezervovanosť a skepsu voči socialistickej ideológii a socializmu vôbec, ktorá neskôr prerástla v otvorené odmietanie socializmu, komunizmu a marxizmu, dokonca až v otvorenú nevraživosť voči nim.

V svojich polemikách a diskusiách s prívržencami uhorskej sociálnej demokracie vychádzal Hodža z priznania výročného zjazdu sociálnych demokratov, ktorý sa konal cez veľkonočné sviatky roku 1912 a z ktorého vyplynulo, že uhorská sociálnodemokratická strana nemá vlastný poľnohospodársky program. „Vec je v tom“, uvádzal Hodža vo svojej analýze výsledkov zjazdu v Slovenskom týždenníku, „že sociálna demokracia ani nemôže mať poľnohospodársky program, ktorý by roľníctvu zodpovedal. Jednoducho preto, lebo sociálna demokracia neuznáva a nechce práva vlastníctva. To jest, nechce, aby ľudia mohli mať aj niečo svojho vlastného. Dľa ich programu má byť všetko spoločné. Aj kapitál a tak aj zem. A z tohto dôvodu stojí sociálna demokracia proti roľníctvu všade v tej najprudšej protive, lebo roľník nechce a nemôže byť bez vlastného majetku. Roľník chce: roľu svoju, dom svoj. Preto má sociálna demokracia zmysel pre fabrických robotníkov, ale nemá zmyslu pre roľníkov a pre remeslníkov.“ [3, s. 233] Ako vidieť, Hodža v začiatkoch koncipovania svojho agrárneho programu ťažil predovšetkým z tých problémov, ktorých riešenie zanedbali vodcovia a ideológovia uhorskej sociálnej demokracie. Boli to najmä indiferentnosť peštianskeho vedenia v postoji k národnostnej otázke, ktorá niekedy vyúsťovala do ľahostajnosti, niekedy až pohrdania voči akýmkoľvek národnostným problémom, otázkam materinského jazyka atď., teda otázkam, ktoré boli pre ďalšiu existenciu slovenského národa životne dôležité, ďalej to bola spomínaná absencia takého politického programu, ktorý by bral do úvahy aj problémy roľníckeho obyvateľstva a akcepto-

val ich špecifické postavenie v spoločnosti. Milan Hodža dokázal uvedené chyby, resp. medzery v politickom programe sociálnej demokracie využiť — a na tejto platforme vybudoval základy koncepcie svojej agrárnej ideológie a politiky.

Pravda, jeho apel na vlastnícke právo, jeho demagogické tvrdenie, že „roľník nechce a nemôže byť bez vlastného majetku“ zreteľne odhaľuje jeho buržoázny triedny postoj v roľníckej otázke.

Ideológia agrarizmu

Nesporne novým faktorom v hlasistických názoroch na obrodu národa — novým najmä oproti tradičným názorom martinských národnárov — boli ekonomické požiadavky, ktoré hlasisti kládli na úroveň dôležitosti (v niektorých ojedinelých prípadoch i vyššie) požiadaviek národnostných. Ďalej to bolo odsudzovanie spojenectva s rodovou šľachtou, istá „ľudovosť“ a príklon k najpočetnejšej skupine obyvateľstva, k roľníctvu, osobitne k stredným a drobným roľníkom a poľnohospodárskym robotníkom.

M. Hodža sa k významu konkrétnych ekonomických požiadaviek vyjadroval v tlači: „Keď sa robotníci organizujú na triednom základe, to je v poriadku, ale vtedy musí byť naša slovenská strana stranou roľníctva a remeselníctva... Každý program má mať predovšetkým dve hlavné časti: praktické a národnostné požiadavky, potom ale *požiadavky hospodárske*. Naš politický a národnostný program je v podstate ustanovený: vláda ľudu a rovnoprávnosť slovenčiny a všetko, čo s tým súvisí. Naš hospodársky program i dosiaľ verne slúžiaci záujmom roľníckym, remeselníckym a robotníckym treba zdokonaľiť a rozvinúť... Začnúc od otázky daňovej až po role a pasienky, od hospodárskych škôl až po poľovný zákon — toto všetko musíme pojať medzi svoje politické starosti.“ (3, s. 149)

V uvedenom citáte (z r. 1907) hovoril Hodža o záujmoch roľníckych a robotníckych ako o rovnocenných, postupom času však posúval ťažisko svojich interesov stále viac výlučne na poľnohospodárstvo a roľníctvo ako najpočetnejšiu vrstvu obyvateľstva. Tvrdil, že je nevyhnutne potrebné vytvoriť „sedliacku stranu“, že je to potrebné aj z hľadiska budúceho vývoja spoločnosti, pretože — ako písal — „historické triedy utrpia dnes-zajtra ujmu v svojich mocenských dŕžavách, snáď upadnú do krízy a vtedy nastane okamžik, keď poľnohospodárskemu vývinu bude treba nové východisko, ktoré dá hospodárskej a spoločenskej diferenciacii nový snem“. (3, s. 373)

Z hľadiska svojich predstáv o budúcnosti roľníctva Hodža v zásade nepripúšťal spojenectvo roľníctva a robotníckej triedy v procese spoločensko-politického zápasu. Hovoril nanajvýš o rovnocennosti, no v podstate odmietal možnosti ich spojenia akčnej jednoty. Treba jednoznačne povedať, že tieto názory boli už v čase svojho vzniku hlboko regresívne.

Ich škodlivost sa však v plnom rozsahu potvrdila najmä v období po vzniku ČSR a založení KSČ, teda v čase, keď Milan Hodža vykonával vysoké štátne funkcie.

Medzi duchovných otcov Hodžovho agrarizmu patria najmä títo sociológovia a národohospodári: Gabriel Luis Jaray, Franz Oppenheimer, Paul L. Vogt a predovšetkým J. M. Gillette, o ktorého vydanie knihy *Sociologie venkova* v českom preklade sa Hodža osobitne zaslúžil.

Gilletov názor, podľa ktorého „Vidiecky problém je všeobecným problémom“ a nepatrí medzi „veci, ktoré by si mali všimáť len obyvatelia vidieckych okresov, ale má základnú dôležitosť pre všetkých občanov národa“ [6, s. 23], sa stotožňoval s Hodžovým prístupom k danej problematike. Častokrát sa v tejto súvislosti na svoje veľké vzory odvolával: „Už pred vojnou konštatovali zakladatelia americkej rurálnej sociológie Vogt, Gillette a ich druhovia, že jednou z príčin poľnohospodárskych kríz v Amerike je zaostalosť dedín v zrovnaní s mestom...“ [4, s. 362] Tento názor Hodža neraz opakoval a americkú poľnohospodársku krízu dával ako memento všetkým svojim odporcom, ktorí pochybovali o prioritě potrieb vidieka a poľnohospodárstva.

„Duch parity, rovnocennosť poľnohospodárstva s priemyslom nie je politickým heslom. V nej tkvie podmienka rovnomerného sociálneho vývoja a teda aj pokroku a kultúry. Gillette a Vogt nám vo svojich sociologických dielach ukázali na kritické — pre celý národ — dôsledky sociálnej a kultúrnej politiky v Amerike, ktorá mala obe ruky štedré pre mesto, ale macošské pre dedinu.“ [4, s. 298]

Z tendencie zdôrazňovať záujmy vidieka, roľníckych vrstiev vyplynulo pre Hodžu ešte v starom Uhorsku úsilie o presadzovanie drobných reforiem, ktoré sa týkali poľnohospodárstva. Zaslúžil sa o zakladanie roľníckych družstiev, najmä úverových a strojových, ale i výrobných (ovocinárskych). Keďže v centre jeho politických záujmov neboli veľkostatkári, ktorých Hodža považoval za agrárnych kapitalistov, ale menší roľníci, pripojil sa aj k zápasom o pozemkovú reformu. Jednou z nosných myšlienok Hodžovho agrarizmu bola totiž predstava hospodársky silného maloroľníctva. V tejto súvislosti mu vyhovovali teoretické názory sociológov a národohospodárov G. L. Jaraya a F. Oppenheimera, z ktorého citoval svojmu stanovisku blízky názor: „Uhorsku nepomôže nič iné, len poľnohospodárska politika v smere maloroľníkov... Veľkostatkárska politika: to je otročenie, to je bieda, to je vysťahovalectvo, to je zaostalosť, nemoc a neresť a hlad. Maloroľníctvo — to znamená ľudový blahobyt, pokročilosť, hojnosť a spokojnosť...“ [3, s. 467—468]

Základom koncepcie agrarizmu bolo idealizovanie maloroľníckeho stavu, absolutizovanie jeho spoločenskej funkcie a vôbec *netriedny prístup* k roľníckej otázke. Hodža nevidel a nechcel vidieť celospoločenské súvislosti triedneho rozdelenia kapitalistickej spoločnosti. V tomto zmysle „kritizoval“ aj marxizmus a vyčítal mu, že nepochopil rozdiely medzi priemyslom a poľnohospodárskou výrobou. Svoje názory

Hodža pregnantne vyjadril v prejave na pracovnej schôdzi Československej akadémie zemědělské r. 1926, keď povedal: „Keď sa marxizmus vydal na cesty ako silná logická konštrukcia, aby si podmanil svet, rátať s dvoma činiteľmi ľudskej spoločnosti: so zamestnávateľom a zamestnancom. Do zápasu dvoch ideologických noriem, liberalistickej na jednej strane a historicko-materialistickej na druhej strane, vsunul sa empirický poznatok novej veľkej zložky: nielen zamestnanec a nielen zamestnávateľ sú na svete, ale je tu ešte jedna zložka, kde sa v jednej osobe hodnotí zamestnávateľ so zamestnancom. Chyba marxistického výpočtu je práve v zaznávaní tejto zložky [...] Nie sú tu totiž dva činitele, medzi ktorými sa má rozhodovať v zápase kolektivismu a civilizácií: je tu činiteľ tretí — poľnohospodár, nie buržoa a nie proletár, prichádza ako nový typ výrobnej spoločnosti, prichádza ako zložka individualizmu, pretože je podnikateľom a výrobcom ako družstevník, nový typ, v ktorom oba činitele — zamestnávateľ a zamestnanec — sú v jednej jednotke. Po širokej strednej ceste medzi individualizmom a kolektivismom prichádza nový činiteľ.“ [4, s. 102]

Hodža nepochopil, že až zospoločenšenie poľnohospodárskej výroby na základe štátneho a družstevného vlastníctva výrobných prostriedkov môže zlikvidovať vykorisťovanie v oblasti poľnohospodárskej výroby. Dobová a triedna obmedzenosť mu zároveň zabráňovali pochopiť aj tú skutočnosť, že návrat k systému drobných poľnohospodárskych jednotiek je krokom späť v oblasti vývoja poľnohospodárstva, pretože sťažuje, až znemožňuje vytváranie podmienok pre rozvoj moderných poľnohospodárskych celkov a v konečnom dôsledku tak bráni realizácii jedného z hlavných často proklamovaných cieľov agrarizmu — odstráneniu rozdielov medzi mestom a dedinou.

Hodža nepochopil ani to, že „hľad po pôde“ a postupná likvidácia poľnohospodárskej malovýroby a s tým súvisiaca proletarizácia roľníckych mas, teda javy, ktorých bol svedkom a na ktoré hľadal liek, sa nedajú odstrániť pozemkovými reformami. Pokiaľ k nim aj dochádzalo, agrárnu otázku nikdy natrvalo nevyriešili, pretože nedokázali odstrániť prevahu veľkovýroby nad malovourobou, osobitne v získavaní prostriedkov na akumuláciu tak v produktivite práce, ako aj vo výrobe s nižšími nákladmi.

Kríza amerického poľnohospodárstva nebola výsledkom akéhosi zanedbávania dediny mestom, resp. macošského vzťahu priemyslu k poľnohospodárstvu, akejsi zášte priemyselných centier voči vidieku, išlo tu o krízu z relatívnej nadvýroby v poľnohospodárstve, ktorá je dôsledkom základného protirečenia kapitalizmu, súvisí s poklesom kúpyschopnosti robotníckeho obyvateľstva a so znížením dopytu po poľnohospodárskych výrobkoch. Ideológovia agrarizmu nevideli, že zdĺhavé agrárne krízy vyplývajú práve zo súkromného vlastníctva pôdy — ako základného výrobného prostriedku — za ktoré tak horlivo bojovali, keď vysvetľovali správnosť názoru, že poľnohospodárska malovýroba uskutoč-

ňovaná vlastnými silami roľníckych rodín je trvalým základom poľnohospodárskej štruktúry krajiny, a že takto pochopené poľnohospodárstvo je základom celého národného hospodárstva.

Kritici agrarizmu

Agrárna ideológia mala od začiatku svojho vzniku veľa kritikov, ktorí jej vyčítali chyby v čiastkových alebo v zásadných otázkach. Išlo tu o kritiku zľava i sprava.

Kritike z marxistických pozícií podrobili teóriu agrarizmu u nás najmä Vl. Clementis a Ladislav Szántó, kritike sprava ju podrobovali v prvom období predovšetkým martinskí národnári, neskôr ľudáci, ktorým bol osobitným trňom v oku Hodžov masarykizmus a čechoslovakizmus.

Ako príklad kritiky sprava uvedieme názor historika Júliusa Bottu, ktorý už r. 1910 v *Slovenských pohľadoch* ostro zaútočil jednak proti politickým praktikám prívržencov nových postojov v slovenskom národnom hnutí. Botto reagoval podráždene najmä na stanoviská tých mladých politikov a mysliteľov, ktorí boli r. 1906 zvolení za poslancov do uhorského snemu, na hlasistov Milana Hodžu, Pavla Blahu a ďalších. Botto im vyčítal zradu tradičných ideálov slovenského národného hnutia, zvlášť martinského memoranda, vyčítal im formovanie si vlastných programov: „Žiaľna bola okolnosť, že sa vyvolení mladí vyslanci z rámca národnej organizácie takmer cele vymkli, miestnym okolnostiam priramené, všeobecné programy dávali. Požadovanie všeobecného volebného práva, zaobalené heslá ‚za tú našu slovenčinu‘, ‚halený sú najsilnejšou oporou národného hnutia‘ neboli priamym čestným národným programom. Ním bolo memorandum svätomartinské z r. 1861, ale toho si slovenská delegácia už ani nevšimla, preto nebolo jej vystupovanie na sneme ani vážne, ani dôstojné. Slovenskí vyslanci robili politiku na svoju päsť.“ [5, s. 185]

Július Botto taktiež veľmi ostro vyčítal hlasistom v uvedenom článku v *Slovenských pohľadoch*, že ich presvedčovacie metódy sú demagogické, že ich osvetárske úsilia sú bezvýsledné a pomýlené. Napadol i hlavnú zásadu hlasistov — princíp „drobnej práce“. Písal o tom: „Niekoľko rokov pred týmito voľbami združili sa boli mladší, konania a účinkovania chtiví slovenskí študujúci rigorozanti Pavel Blaho, Ľudovít Medvecký, Vavro Šrobár, Milan Hodža, Anton Štefánek, okolo nimi založeného mesačného časopisu *Hlas*, v ktorom prizvukovali menovite myšlienku ‚drobnej práce‘, približovanie sa k slovenskému ľudu a jeho priťahovanie k politickej práci. Sám časopis *Hlas* pre časté, v ňom uverejňované filozofické, transcendentálne články nemohol prehliť a ani neprehliť národné povedomie slovenského ľudu. Čo dobrého vykonal, bolo jedine to, že v ňom mladí národovci k národnej činnosti drobnou prácou samých seba povzbudzovali. Ale neboli objektívni, bo politicko-

-národnú činnosť starších slovenských národovcov z akejsi pomýlenosti alebo bagatelizovali, alebo krivo posudzovali, ba vytýkali im nečinnosť, neagilnosť, hľivenie, vo veciach politicko-národných nedostatkov taktiky a nadovšetko oddeľovanie sa od slovenského ľudu a nepestovanie jeho záujmov.“ [5, s. 186]

J. Botto teda podrobil u Hodžu ostrej kritike tri spomedzi základných pilierov hlasistickej ideológie: 1. odklon od inteligencie a zemianstva a príklon k prostému ľudu ako hlavnému činiteľovi politickej aktivity, uprednostňovanie „nemajetných“ pred „majetnými“. Botto v tejto súvislosti obviňoval Hodžu z toho, že „pestoval demagógiu podnecujúc nemajetných proti majetným k nenávisti“. [5, s. 186]. 2. Hlasistické koketovanie so socialistickými myšlienkami a pokus o zblíženie so socialistickým hnutím: „V Hodžových novinách vyčnievali i črty socialistické veľmi vypuklo.“ [5, s. 186] 3. Princíp „drobnej práce“, ako to vyplýva z uvedeného citátu.

Botto kritizoval M. Hodžu sprava a Hodža mu podľa toho odpovedal v *Slovenskom týždenníku*: „Národ nie je len inteligencia. Národ: to je všetok náš ľud. Toto je tá naša demokracia... To my hlásame, že halenám, to jest roľníctvu a všetkým výrobným vrstvám patrí v národných a politických záležitostiach tiež také vážne slovo ako aj inteligencii.“ [3, s. 224] Hodžove stanovisko (a stanovisko všetkých prívržencov hlasistického hnutia) bolo v komparácii so stanoviskom Júliusa Bottu (a martinských národniarov) relatívne pokrokové. Hlasistický demokraticizmus znamenal v spoločenskej, politickej a kultúrnej klíme, aká existovala (resp. panovala) vo vtedajšom Uhorsku, nesporný pokrok a svojím demokratickým prístupom k najbiednejším vrstvám obyvateľstva pomáhal — čo aj neuvedomele a často iba sprostredkovane — vytvárať. Z marxistického hľadiska hlasistom nemožno vyčítať to, čo im vyčítal vo svojej kritike Július Botto. Naše výhrady voči M. Hodžovi, hlasistom a zvlášť voči ideológii agrarizmu sú diametrálne iné. Ako to správne vystihol Ján Bodnár, „hlasistom treba skôr vyčítať, že nedovideli tam, kde pôsobili objektívne zákony vývinu spoločnosti, triedneho boja, kde pramenilo historické poslanie robotníckej triedy, kde sa nachádzal spoločný menovateľ celej zložitosti života u nás na začiatku nášho storočia“. [7, s. 333] Z podobných pozícií vychádzali všetci marxistickí kritici hlasizmu a hodžovského agrarizmu.

Marxisticko-leninskú kritiku agrárnej ideológie (tak ako ju sformuloval M. Hodža a jeho prívrženci) najvýraznejšie a najpregnantnejšie formulovali V. Clementis a Ladislav Szántó.

V. Clementis venoval kritike agrarizmu niekoľko článkov, ktoré publikoval na stránkach časopisu DAV. Z aspektu kritiky teoretických základov agrarizmu boli najvýznamnejšie články *Agrarizmus ako nová „ideológia“* (DAV 1924) a *Po zjazde agrárnej mládeže* (DAV 1933).

V. Clementis v uvedených článkoch síce na jednej strane priznával význam, neobyčajnú dôležitosť agrárnej otázke a taktiež súhlasil s prí-

vržencami agrarizmu v tom, že agrárna otázka je jedným z najdôležitejších problémov Slovenska, avšak na strane druhej nesúhlasil a ako marxista ani nemohol súhlasiť s tými agrárnickými zásadami, podľa ktorých sa v agrarizme rodí veľká idea „politická a mravná“, ako ju označoval M. Hodža. Clementis sa zamýšľal jednak nad novosťou tejto ideológie, dovádzal do dôsledkov jej teoretické princípy, a tak dokazoval jej vnútornú kontradiktórickosť a eklekticismus. Svoju kritiku orientoval na dichotomickosť agrárnického delenia spoločnosti na sféry priemyslu a poľnohospodárstva, na industrializmus a agrarizmus. Dôrazne kritizoval tiež „zákon o vzťahu človeka k pôde“, ktorý mal byť podľa agrárnickej ideológie hlavnou a rozhodujúcou silou vývoja ľudstva. Obzvlášť ostro vystupuje Clementis proti agrárnikovi Švehlovi, ktorého obviňuje z „prostého primitivismu, ktorý neguje najzákladnejšie základy sociológie“. Hodžu a Štefánka považuje za „skromnejších“ teoretikov: „Podľa Hodžu agrarizmus sa v princíp vyvinúť ešte len má, a preto sa prosto vo svojich rečiach obmedzuje na stanovenie rozdielov medzi výrobou ‚mechanickou a organickou‘ a z toho vyplývajúcej ‚priepasti‘ medzi týmito svetami. Je zaujímavé, že tak on, ako i Štefánek podtrhujú zvlášť konzervujúci charakter roľníctva. Hodža uznáva, že priekopníkom nových ideí je robotníctvo, roľníctvo má tvoriť ‚jeho protiváhu‘.“ (8, s. 68)

Clementis samozrejme nepopieral, že spoločnosť nie je rôznym spôsobom diferencovaná, nepotvrdil, že spoločnosť predstavuje homogénny celok. Išlo mu však o to, aby sa diferenčné kritériá stanovili vedecky správne. Ideológom agrarizmu vyčítal vážne chyby práve v tomto smere. Vyčítal im „prehliadanie“ či skôr negovanie triednej štruktúry spoločnosti, ignorovanie triednych súvislostí spoločenského vývoja a zjednodušený povrchný prístup k sociálnej problematike. „Stačí porovnať skutočnosť, aby sme videli, nakoľko rovné postavenie triedne nesie so sebou podobnú mentalitu“, tvrdil Clementis a vzápätí sa pýtal: „Či nie je bližší robotník z niektorej dediny alebo malého mesta robotníkovi trebárs z veľkomesta, než inteligentovi z tej istej dediny? A tak je to nielen u robotníctva, ale aj u iných tried a stavov. To neznamená, že by obyvateľstvo jednej dediny ako také nemalo spoločné záujmy, nebolo viazané rodinnými zväzkami atď., ale tieto sa obmedzujú len práve na tú ktorú dedinu. A i tam vidíme, nakoľko sú zatlačované do pozadia silnejšími skutočnosťami. *Reálne delenie spoločnosti je delenie na triedy, t. j. podľa toho, aké postavenie zaujíma určitá skupina vo výrobnom procese.*“ (8, s. 68)

Podľa Clementisa zakladateľa agrarizmu, ktorý si kládol za cieľ aspoň formálne byť ideológiou, nemali dostatok odvahy byť konzekventnými a postaviť sa na triedny základ. Podľa Clementisa je veľmi ťažké „chcieť zakladať systém na výrobných vzťahoch v poľnohospodárstve“ a pritom vychádzať z predpokladu jednoty všetkého vidieckeho obyvateľstva, z jednotnej dediny, z homogénneho vidieka. Ak sa agráристи proklamatívne dožadovali realizácie zásady jednotného frontu maloroľ-

níka alebo poľnohospodárskeho robotníka s veľkostatkárom v mene jednotného vidieka, Clementis tvrdí, že aj keď „v poľnohospodárstve je nepomerne ťažšie vytýčiť triedne hranice, než v industrializme“, nikto nemôže popierať reálnosť rozdelenia roľníckeho obyvateľstva „asi na tieto skupiny“: 1. trieda stojaca nepriateľsky voči proletariátu: veľkostatkári poberajúci len rentu... 2. trieda balansujúca medzi proletariátom a vládnuúcimi triedami: strední roľníci a maloroľníci... 3. proletárske vrstvy a poľnohospodárske robotníctvo... „Že medzi týmito triedami“, píše ďalej Clementis, „nemôže byť reči o harmónii záujmov, je jasné... Antagonizmus vidieka a mesta netýka sa vzťahu pracujúceho roľníka k mestskému robotníkovi, ale je to nepriateľstvo roľníka a vykorisťujúceho sprostredkovateľa, resp. poskytovateľa úveru.“ (8, s. 70—71)

Clementisova kritika názoru teoretikov agrarizmu, podľa ktorého pre potrebu „stavovskej solidarity“ roľníctva treba dosiahnuť súlad medzi poľnohospodárskym robotníkom a veľkostatkárom, má aj svoje politické konzekvencie. Clementis správne postrehol uvedený teoreticko-ideologický princíp v súvislosti s úsilím o „pacifikovanie“ revolučných nálad horehronského obyvateľstva, medzi ktorými silnelo práve výrazné triedne uvedomenie a revolučné nálady.

Podobne ako Clementis, aj Ladislav Szántó postrehol súvislosti medzi ideológiou agrarizmu a praxou triedneho boja. Vo svojej recenzii Štefánkovej knihy *Základy sociológie Slovenska*, ktorá vyšla ako 3. diel *Slovenskej vlastivedy* r. 1945, podrobil ostrej kritike ideológiu agrarizmu a predovšetkým ten názor, podľa ktorého je mesto vždy viac odkázané na vidiek než naopak, podľa ktorého obyvateľ mesta je vždy viac odkázaný na roľníka než naopak. Szántó oponuje tvrdeniu, že „kto chce vidieť dnešný spoločenský život iba v jeho naturalistickej nevinosti... nuž ten si z neho musí odmyslieť kapitalizmus... Skutočnosť je taká, že dnes sa v meste sústreďuje kapitál (a to v prvom rade kapitál finančný), vykorisťuje a robí závislý vidiek od mesta. Kapitalistická trieda — to je ten „mešťan“ v skutočnosti, a nie robotníctvo, úradníctvo a remeselníctvo.“ (9, s. 4)

Hoci sa Ladislav Szántó výslovne nikde nevenoval názorom M. Hodžu, možno jeho kritiku ideológie agrarizmu vzťahovať i na neho. Szántó — podobne ako Clementis — vychádzal z leninskej koncepcie riešenia roľníckej otázky, z leninského prístupu k vzájomnému vzťahu medzi robotníckou triedou a roľníctvom.

Z Clementisovho i Szántóovho chápania riešenej problematiky a z ich postoja ku kritizovaným názorom jednoznačne vyplýva, že hlavným cieľom marxistických kritikov agrarizmu, agrárnej ideológie, bola v konečnom dôsledku predovšetkým kritika „teoretickej dýchavičnosti a politickej reakčnosti“ (Clementis), kritika, ktorá sledovala rovnako teoretické, ako aj politické ciele. Bola to kritika, ktorej centrálnym zmyslom boli záujmy robotníckej triedy, revolučného proletariátu. Ústrednou myšlienkou tejto kritiky agrarizmu boli Leninove slová, ktoré

napísal v súvislosti s kritikou ruských národnárov: „Zájmy buržoázie (za ktorými slepo idú národníci), vyžadujú zmiešavanie roľníckeho proletariátu s roľníckou buržoáziou. Zájmy proletariátu si vyžadujú boj s týmto miešaním, vyžadujú si jasné oddelovanie tried všade, a tak i medzi roľníctvom. Netreba klamať seba a iných táraním o „roľníctve“: musíme sa učiť sami a učiť roľníkov tomu, že aj v roľníctve každým dňom a vždy hlbšie vzniká priepasť medzi proletariátom a buržoáziou.“ (10, s. 100)

V našej štúdii sme sa pokúsili načrtnúť a objasniť niektoré sociálno-filozofické východiská (hlasizmus) v procese formovania Hodžovej ideovej koncepcie agrarizmu. Popri výraznom vplyve hlasistickej ideológie a masarykizmu Hodža vypracoval nesporne svojráznu ideovo-politickú koncepciu národa a národného života, v ktorej síce absolutizoval postavenie roľníckych mas (ktorú však ako buržoázny teoretik ďalej triedne nediferencoval) vo vtedajšej sociálno-triednej štruktúre Slovenska, súčasne však upozornil na význam tejto zložky tvoriacej prevažnú väčšinu obyvateľstva.

Ďalší vývoj Hodžu bol rozporuplný a poznamenaný výraznými zmenami v jeho názoroch a postojoch, najmä potom, ako sa stal „štáto-tvorným“, t. j. keď zastával a vykonával významné politické funkcie v období buržoáznej ČSR. Táto etapa vývinu Hodžových názorov však presahuje rámec našej štúdie a poskytuje možnosti pre ďalšiu kritickú analýzu.

LITERATÚRA

1. HODŽA, M.: Články, reči, štúdie. I., Praha 1930.
2. HODŽA, M.: Články, reči, štúdie. II., Praha 1930.
3. HODŽA, M.: Články, reči, štúdie. III., Praha 1931.
4. HODŽA, M.: Články, reči štúdie. IV. Praha 1931.
5. BOTTO, J.: Malá revolúcia. Slovenské pohľady, 1910, č. 3.
6. GILLETTE, J. M.: Sociologie venkova. Praha 1928.
7. BODNÁR, J.: Ideové základy hlasizmu. In: Prehľad dejín slovenskej filozofie. Bratislava 1965.
8. CLEMENTIS, V.: Vzduch našich čias. I., Bratislava 1967.
9. SZÁNTÓ, L.: Vedecký základ reakcie prostriedkov pokroku. In: Denník Pravda 1946.
10. LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 20. Bratislava 1956.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ИСХОДНЫЕ ПУНКТЫ ИДЕОЛОГИИ АГРАРИЗМА М. ХОДЖИ

Карол Коллар

В настоящей статье автор уделяет внимание некоторым социально-философским источникам (гласизм) формирования идейной концепции аграризма в Словакии на рубеже XIX и XX вв., особое внимание он обращает на идейную концепцию Милана Ходжи, главного представителя идеологии аграризма. Автор критически анализирует теоретический подход М. Ходжи к решению некоторых проблем, прежде всего его идею единой нации,

гуманизма, национализма, его подход к решению крестьянского вопроса, отрицание им классовой борьбы и другие. Особое место в статье уделено критикам идеологии аграризма с позиций марксизма-ленинизма, прежде всего В. Клементису и Л. Санто.

SOZIAL-PHILOSOPHISCHE AUSGANGSPUNKTE DER AGRARISMUSIDEOLOGIE MILAN HODŽAS

Karol Kollár

Der Vf. konzentrierte seine Aufmersksamkeit auf einige sozial-philosophische Ausgangspunkte (Hlasismus) im Formungsprozess der Ideenkonzeption des Agrarismus in der Slowakei an der Jahrhundertwende unter besonderer Bezugnahme auf die Ideenkonzeption ihres Hauptvertreters Milan Hodža. Er analysiert kritisch das theoretische Herangehen Milan Hodžas zu einigen Problemkreisen, vor allem seine Idee einer einheitlichen Nation der Humanität, des Nationalismus, die Bauernfrage, die Ablehnung des Klassenkampfes u. a. Besondere Aufmerksamkeit ist den marxistisch-leninistischen Kritikern des Agrarismus gewidmet V. Clementis und L. Szántó.